

همراهی حکومت‌ها و عالمان شیعی، زمینه‌ساز نگارش منابع حدیثی جریان‌ساز (برای چهل‌سالگی انقلاب اسلامی ایران)

سرديبر

تاریخ پُرفراز و فرود حدیث شیعه، شاهد دوره‌های ویژه‌ای با حرکت پُرشتاب علمی بوده است. شکل‌گیری این دوره‌ها نیازمند شرایط گوناگونی بود که معمولا همه آن در یک زمان گرد هم نمی‌آمد. یکی از زمینه‌های مناسب برای رشد نگاه‌های حدیثی دانشمندان، سخت‌گیر نبودن حکومت‌ها و یا حتی در شرایطی بهتر، همراهی حکومت‌ها بوده است. عالمانی که قدر این زمینه‌ها را دانسته‌اند، بهترین و بیشترین بهره را برای تدوین و نشر معارف نموده و ثمره تلاش‌های آنان امروزه در اختیار جامعه علمی است. در ادامه چند نمونه از این دوره‌ها مرور می‌شود.

الف) حکومت فاطمیان (۲۹۷ - ۵۶۷ق)

مغرب اسلامی، منطقه حکومت فاطمیان بود. حضور عالمی شاخص به عنوان قاضی القضاة دولت فاطمیان یعنی قاضی نعمان مغربی (۲۸۳ - ۳۶۳ق) دو مؤلفه حکومت و عالم فعال را در کنار یکدیگر قرار داد. او با نگاه‌های گوناگون، پرشمار و پرکاربردش، بسیاری از احادیث شیعه را حفظ و به نسل‌های پسین منتقل کرد. دعائم الاسلام، الايضاح، شرح الاخبار و المجالس و المسیرات بخشی از نگاه‌های اوست که تاکنون باقی مانده است. افزون بر قاضی نعمان که احتمال امامی بودن او کم نیست، عالمان اسماعیلی مذهب نیز زمینه را برای نشر اندیشه‌ها و روایات باطنی و غیر باطنی مورد پذیرش خویش، فراهم دیده و امروزه گنجینه‌ای ارزشمند از این نگاه‌ها در اختیار ماست.

ب) دولت‌شهر قم و حکومت آل بویه (۳۲۰ - ۴۴۷ ق)

آل بویه همزمان با حضور خلیفه تشریفاتی عباسی، سرزمین‌های اسلامی را اداره می‌کرد. گرایش شیعی بویه‌پیمان زمینه مناسبی را برای عالمان فعال شیعه ایجاد کرد تا به نگارش و نشر کتاب‌های ارزشمند حدیثی بپردازند. در این میان وجود دولت‌شهر قم را نیز نمی‌توان از دیده دور داشت. ثقة الاسلام کلینی، ابن ولید، ابن بابویه، شیخ صدوق، شیخ مفید و شیخ طوسی با آثار شناخته‌شده و پرکاربردشان در این دوره و این مناطق می‌زیستند.

ج) مغولان نرم‌شده (۶۵۶ ق به بعد)

هولاکو ایلخان مغول در سال ۶۵۶ به بغداد حمله کرد و باقی‌مانده حکومت عباسیان را برانداخت. او خواجه نصیر الدین طوسی را مشاور خویش کرد و سید ابن طاووس (۵۸۹ - ۶۶۴ ق) را به نقیبی سادات و شیعیان گماشت. همراهی وی با دانشمندان شیعی، زمینه را برای آل طاووس در حله فراهم کرد تا آثار بسیاری از خویش به یادگار گزارند. تشیع سلطان محمد خدابنده در حوالی سالهای ۷۰۵ ق راه را برای دانشمندانی چون علامه حلی (۶۴۸-۷۲۶ ق) بیش از پیش باز کرد. آثار اهالی حله در حدیث، دعا و فقه، تاکنون جزو پرمراجعه‌ترین نگاشته‌های عالمان شیعی بوده است.

د) حکومت صفویان (۸۸۰ - ۱۱۳۵ ق)

صفویان، تشیع امامی را مذهب رسمی شمردند و موضع خود را حمایت از فعالیت‌های علمی شیعه دانستند. عالمانی همچون شیخ بهایی، شیخ حرّ عاملی، فیض کاشانی، مجلسی پدر و پسر و آل بحرانی توانستند با بهره‌گیری از این فرصت، دانش حدیث را روحی دوباره بخشند.

ویژگی همسان این دوره‌ها، همراهی حکومت و وجود عالمان هوشمند و پرتلاش بود. هرچند حکومت‌های دیگری همچون آل حمدان، مشعشعیان و ... نیز، کارهای قابل توجهی انجام دادند ولی مهم‌ترین دوره‌های جریان‌ساز را در تاریخ حدیث شیعه پس از معصومان تا پیش از عصر کنونی می‌توان همین ادوار چهارگانه دانست که در آن همراهی حکومت‌ها و وجود عالمان فعال راه را برای رشد حدیث شیعی، باز کرد. نبودن هر یک از این دو رکن، راه جریان‌سازی را تاریک می‌کند. دوره‌های افشار، زند و بخشی از قاجار نیز از ادواری که حاکمان، همراهی نسبی خوبی با جریان‌های شیعی داشتند؛ اما کمی کسانی که بتوانند از این فرصت‌ها بهره ببرند، موجب شد تا شاهد پیشرفتی شگرف در این ادوار نباشیم؛ هرچند نمی‌توان تلاش‌های بزرگانی چون میرزای نوری و مرحوم سید عبد الله شبّر را از دیده دور داشت.

ادامه دوران قاجار و پس از آن دوره پهلوی را می‌توان جزو سیاه‌ترین ادوار تاریخ حدیث شیعه دانست. در این دوران عالمانی بزرگ ظهور می‌کنند که از حیث تعداد، روشمندی و تلاش، با مجموع چهار دوره اوج حدیث شیعه قابل مقایسه‌اند. همین عالمان با دست خالی و تحت فشار حکومت‌های ایران و عراق، حوزه نجف و قم را رونق بخشیده و به اقتداری علمی دست می‌یابند. توقع این است که با وجود عالمانی همچون شیخ عباس قمی، میرزای نائینی، سید ابو الحسن اصفهانی، آقا ضیاء الدین عراقی، شیخ عبد الکریم حایری، میرزای قمی، آیت الله بروجردی، آیت الله خویی، شهید صدر، امام خمینی و ... حدیث شیعه، عصری طلایی را تجربه کند؛ ولی جریانی همچون ادوار چهارگانه تکرار نشده تلاش‌های بزرگی چون نگارش سفینه البحار حاج شیخ عباس قمی، جامع احادیث الشیعه و مجموعه تجرید الاسانید آیت الله بروجردی و معجم رجال الحدیث آیت الله خویی به خوبی جایگاه خود را در جریان حدیث شیعه نمی‌یابد. اینجاست که رکن «همراهی حکومت» خود را نشان می‌دهد. هنگامی که این رکن در کنار وجود عالمان پرتلاش و هوشمند قرار نگیرد، محصول لازم را به تاریخ عرضه نمی‌کند. هرچند تراکم عالمان بزرگ در این دوران، زمینه را برای جهشی بسیار بلند پس از انقلاب اسلامی ایران فراهم کرد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

هـ) دوران انقلاب اسلامی ایران

ظهور عالمان بزرگ پیش از انقلاب اسلامی در ایران و افزایش کمی و کیفی آنان، راه را برای جهشی بزرگ در دانش حدیث شیعه، باز کرد. انقلاب اسلامی ایران، فقیهان را بر مسند حکومت نشانده و همراهی دو رکن حکومت و عالمان را بیش از پیش به میدان واقعیت رساند. این دوره را می‌توان به مهم‌ترین عصر حدیث شیعه در طول تاریخ پس از معصومان علیهم السلام بدل کرد؛ چراکه در هیچ زمانی، اینگونه عالمان بر مصدر نبوده‌اند و هیچگاه، حوزه‌های دینی و حکومت، اینطور احساس قربت نکرده‌اند. بهره‌گیری از این فرصت با در نظر داشتن گستردگی آن، بهترین شکر نعمت است. برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های دوران انقلاب اسلامی که تکلیف دانشیان عرصه دین را سنگین و راه آنان را روشن و هموار می‌کند، عبارت است از:

۱. وجود حکومت شیعی امامی در ایران با هدف‌گذاری زمینه‌سازی برای ظهور امام منتظر علیه السلام
۲. حمایت حکومت از تلاش‌های علمی شیعی، فراتر از مرزهای جغرافیایی
۳. تبدیل حکومت جمهوری اسلامی به قطب علمی تشیع در جهان

۴. افزایش قابل توجه شیعه در سراسر جهان و ارتباط نسبی حکومت با آنان
۵. گسترش حوزه‌های علمیه با حدود ۳۰۰ هزار طلبهٔ مرد و زن
۶. ایجاد و گسترش رشته‌های علمی مرتبط با حدیث در حوزه و دانشگاه
۷. شکل‌گیری مؤسّسات و کتابخانه‌های بزرگ حدیثی در کشور
۸. ورود تکنولوژی به عرصهٔ پژوهش‌های حدیثی و نشر
۹. دسترسی به منابع خطّی کهن در مقیاس بسیار گسترده
۱۰. شکل‌گیری مخاطبان بسیار گسترده برای حدیث شیعه در ایران و جهان
۱۱. در اختیاربودن رسانه‌های فراوان و متنوع برای رساندن پیام شیعه به جهان در قالب‌های روز
۱۲. ورود مستشرقان به حوزهٔ حدیث شیعه و ارتباط مراکز علمی داخلی با آنان

همهٔ این ظرفیت‌ها، راه را برای جهشی بزرگ در دانش حدیث شیعه ذیل قرآن کریم فراهم کرده است. شاید بسیاری از این زمینه‌ها در خیال عالمان نامداری همچون شیخ طوسی، علامه حلّی و علامه مجلسی نمی‌گنجید؛ اما امروزه در اختیار کسان خرد و کلان حوزه‌ها و دانشگاه‌هاست.

دوران انقلاب اسلامی که اکنون چهل‌سالگی‌اش را جشن گرفته‌ایم، با ویژگی‌های پیش‌گفته، می‌تواند درخشان‌تر از دوره‌های پیشین باشد. هم‌آوایی حکومت با فعالیت‌های حدیثی، به‌گونه‌ای است که تاکنون مانعی از ناحیهٔ حکومت در مسیر پیشرفت حدیث شیعه دیده نشده؛ بلکه گزارش‌های حمایت حکومت از این تلاش‌ها بسیار است. فراوانی عالمان و پژوهشگران، توانمندی‌های شخصی، روشی و تکنولوژیک آنان با هیچ دوره‌ای قابل مقایسه نیست. نمی‌توان توقع این همه نعمت را تنها در نگارش آثار حدیثی هرچند به اندازهٔ همهٔ تاریخ گذشته، محدود کرد؛ چه اینکه نعمت، فراتر از این است. اکنون باید افزون بر نگارش‌هایی فرادست و پرشمار، جریان‌سازی حدیث شیعه در جهان را امید داشت و برای آن کمر همّت بست.

اگر همهٔ این امیدها را در کنار یک بیم همیشگی قرار دهیم که خداوند به هیچ حکومتی ضمانت ابدیت نداده و ایجاد، رشد، بقا و سقوط حکومت‌ها بستگی به شرایط مردم و حاکمان دارد،^۱ آنگاه به

۱. سورهٔ انفال، آیهٔ ۵۳: ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. (مقام معظم رهبری: یک جبهه‌ای دارد حق را تعقیب می‌کند، دنبال می‌کند؛ جبههٔ مقابل او به دنبال باطل است. یک وقت هست که این

اهمیت تلاش برای جهش بزرگ حدیث شیعه، بیش از پیش واقف شده و زمان و زمانه را گوهری ارزشمند خواهیم دانست.

نشریه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث با همین رویکرد به نشر حداکثری نتایج تحقیقات حدیثی همّت گمارده و از انتشار آثار عالمان، پژوهشگران و مراکز پژوهشی استقبال می‌کند.

جبهه حق می‌ترسند؛ خب بله، معلوم است که شکست می‌خورند؛ حقد، اما شکست می‌خورند. یک وقت هست که بی‌صبری نشان می‌دهند، البته شکست می‌خورند؛ یک وقت حرف حق دارند، اما به لوازش عمل نمی‌کنند، دنبال دنیا و مادیت و عشرتند، البته شکست می‌خورند. خدای متعال چک سفیدی نداده است که شما چون برحقید، حتماً پیروز خواهید شد؛ نه، شما پیروز خواهید شد، چون برحقید، و چون ایستادگی می‌کنید. اگر بایستید، پیروز خواهید شد. ولی تا فرا رسیدن آن پیروزی نهایی، مبارزه، درگیری و چالش ادامه دارد.) (۱۳۹۰/۷/۲۲) (<http://farsi.khamenei.ir>)